

В. Р. Торущанко

*Інститут географії НАН України,
v.torushanko@yandex.ru*

ПРИРОДА СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНИХ ПРОЦЕСІВ ТА ЇХ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК РЕГІОНУ

Постановка проблеми дослідження. Будь-яка регіональна система набуває своїх соціокультурних ознак під дією цілої низки факторів формування, функціонування і розвитку конкретної території. Виявлення цих ознак та природи їх виникнення дає змогу оцінити ступінь їхнього впливу на різні сторони життєдіяльності населення. Адекватна оцінка соціально-культурної ситуації, що склалася в регіоні, дозволяє визначити поведінкові механізми тієї чи іншої соціальної групи і врахувати ціннісні та ментальні орієнтири розвитку (саморозвитку) внутрішньорегіонального громадянського суспільства. В результаті багатфакторного впливу на територіальну соціально-культурну систему області, автентичність регіональної культури дуже добре корелює з географічними, економічними, соціальними, демографічними та іншими особливостями простору. Особливо помітною ця кореляція видається в межах так-званих етноконтактних зон, а також в розрізі поліетнічних та поліконфесійних територіальних утворень регіонального рівня. На прикладі таких зразків зручно досліджувати роль та місце культурологічної складової в системі переходу регіону до збалансованого розвитку.

Увесь спектр суспільних процесів, починаючи від природного руху населення і закінчуючи його комунікацією, так чи інакше залежить від міжетнічних та міжконфесійних відносин в межах самого суспільства; нерегульованість яких часто призводить до швидкої їх політизації, що становить загрозу збалансованому суспільному розвитку. Це стосується, насамперед, тих регіонів, де на незначній території стикаються та протягом тривалого часу взаємодіють представники декількох національностей чи конфесій. [11]

Аналіз останніх публікацій та досліджень. В процесі формування західної етнологічної школи, в період з XVIII-го по XX-те століття, її представниками здійснювалися спроби різнопланового пояснення механізмів формування культурологічної самобутності окремих регіонів через призму різнорідності природних та соціальних умов проживання представників різних етнічних груп. Так, один із adeptів еволюціоністського напрямку етнологічного вчення, Адольф Бастіан, в XIX ст. дійшов думки, що тільки народ ізольований від зовнішніх впливів здатен генерувати власні культуромісткі ідеї і то тільки до того часу, поки не вступить в контакт з носіями інших культурних зразків поведінки. Після такої взаємодії, етнічна самобутність будь-якого народу, на думку Бастіана, руйнується і те, що називалося традицією стає надбанням світової культури. [7]

Виникнення на початку другої половини XX-го ст. релятивістського наукового напрямку в культурології, породило ідею про унікальність, самостійність та рівноправність кожної культури, про її дуалізм, котрий проявляється в одночасній мінливості та стабільності культурного простору. Один із послідовників релятивізму, Мелвілл Херсковіц, стверджував, що культура зумовлює безперервний розвиток і водночас стійке існування етносу, не залежно від умов, в яких той перебуває. [7] Вона (культура), на думку Херсковіца, є абсолютною екзистенціальною величиною, котра віддзеркалює всі сторони життєдіяльності суспільства і водночас кладе свій відбиток на усі аспекти його існування.

Л. Уайт та Дж. Стюарт, запропонували підійти через систему просторово-часових координат до вивчення соціокультурних явищ та процесів, як це прийнято в кращих традиціях неоеволюціонізму середини XX-го століття. Згідно їхньої доктрини, соціокультурну систему слід розглядати як окремішню, самодостатню, розвиток якої визначається потребою у пристосуванні до умов навколишнього середовища. [7] Оскільки, просторово-часові особливості довкілля вимагають різних форм адаптивності, то саме це й сприяє, на думку вчених, розмаїттю та строкатості людської цивілізації. В цілому, з цим можна

погодитися, але не варто забувати, що з часом, роль природи в цьому плані значно знецінилася у співвідношенні, скажімо, до ролі економічних чи інформаційних чинників. [4]

Дифузионістський підхід XIX-XX ст. говорить про те, що розвиток цивілізації відбувається через різні форми контактів між народами, внаслідок яких відбувається взаємозапозичення та поширення культурних явищ. В рамках даного підходу сформувалася антропогеографічна школа Фрідріха Ратцеля, який одним з перших дослідив вплив природного середовища на формування етнічної культури та визначив наслідники міжетнічних зв'язків (у вигляді переселень, завоювань, міжрасових змішувань, тощо), для її розвитку. Ратцель описав значення конкретних історичних та географічних умов в процесі розвитку територіальної культури. [7] Поряд з расовими і мовними чинниками, одним із головних факторів людського розвитку він вважав матеріальну культуру.

Засновник західноєвропейського структуралізму, Альфред Редкліфф-Браун, вперше пов'язав територіальну культуру з соціальними сторонами життєдіяльності суспільства. Він вважав, що людські індивіди пов'язані в один інтегрований механізм певною системою соціальних стосунків. Ним було замінено поняття «культура» на категорію «соціальна культура» а функціонування цієї структури отримало назву соціальне життя. [7]

В рамках сучасних географічних досліджень, спроби детального факторного аналізу окремих складових соціокультурних процесів здійснювали: А. С. Ковальчук, І. М. Барна, О. С. Западнюк, тощо. [2, 6]

Мета і основні дослідницькі завдання. Метою даної роботи є факторний аналіз соціокультурних процесів у межах регіональних територіальних систем; класифікація виділених факторів та визначення механізмів їх впливу на перспективи розвитку регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження. Унікальність соціально-культурних рис населення будь-якої території визначається сукупністю причин (факторів), що є рушійною силою процесів та явищ. Факторні диспропорції

змінюються залежно від поетапності суспільного розвитку. Так, якщо в доіндустріальний період розвитку цивілізації процеси розселення та господарської спеціалізації напряму залежали від природно-географічних умов території та ландшафтного розмаїття, то в постіндустріальному суспільстві домінуючими стали економічні, політичні, соціальні, фактори суспільного розвитку. Під впливом господарського освоєння людини, ландшафт перестав бути «вміщуючим», або «місцем розвитку», [3] а став функціональною одиницею антропогенного характеру і змісту.

Н. М. Маслова, усі фактори соціокультурних процесів умовно поділяє на об'єктивні (географічне положення, природні умови, історія розвитку території, економічні, соціальні, демографічні, етнічні, релігійні та інші відмінності) та суб'єктивні (соціально-психологічні особливості поведінки етносу, психотипи певних соціальних груп, ціннісно-світоглядні установки). Під їх впливом, на певному етапі існування суспільства формуються культурні архетипи, які мають значний вплив на соціально-культурні риси населення і в цілому на його тенденції розвитку. Втім, можливо, з часом численні суспільні трансформації спричиняють кардинальні модифікації соціокультурних рис, що деформує усталені ціннісно-орієнтувальні установки та змінює суспільні алгоритми. [10]

Серед іншого, зустрічаються пропозиції виділяти фактори формування функціонування і розвитку соціокультурних регіональних процесів; класифікувати їх в залежності від ролі, яку ті відіграють для розвитку території: на генеруючі та лімітуючі; за характером (прямі, опосередковані) та тривалістю (постійні, тимчасові) впливу; враховувати сценарії (конструктивні, деструктивні), за якими може протікати соціально-культурний розвиток регіону. [8]

Для географів-суспільствознавців, доцільніше класифікувати фактори впливу на соціокультурні процеси за основними територіальними рівнями: глобальним, регіональним, локальним. Глобалізація інформаційних потоків та насадження культури елементарних інстинктів давно розчинили традиційний устрій життя багатьох регіонів світу, що становить загрозу збалансованому

розвитку всієї цивілізації. [1] Крах політики мультикультуралізму, котра перетворила Європу на конгломерат фрагментарних суспільств, критично-гостро дезорієнтованих в уявленнях про свої національні цілі та пріоритети, спонукав до пошуку нової системи соціально-культурних відносин на планеті. В той же час на регіональному та локальному рівнях посилюється дія факторів відродження національних традицій, збереження культурної спадщини регіонів, зростання етнічної самосвідомості населення, що не відкидає розвитку інновацій і обміну культурним досвідом та сприятливо впливає на перспективи збалансованого розвитку території.

З цієї позиції (збалансованого розвитку території), на засадах географічного детермінізму, зручно виділяти природно-географічні та суспільно-географічні фактори соціокультурних процесів. Природно-географічні включають: власне географічні та екологічні; до суспільно-географічних відносимо: історико-географічні, культурологічні, геополітичні, демогеографічні, соціальні, етнічно-релігійні, тощо.

Географічні чинники створюють об'єктивні передумови для розвитку населення регіону. Більша чи менша сприятливість життєдіяльнісним функціям того чи іншого етносу зумовлює і зумовлена специфікою його господарювання, зайнятістю населення, традиціями, звичаями, поведінковими механізмами. Крім того, географічне положення території є постійно діючим фактором її розвитку, оскільки будь-яке соціокультурне явище чи процес мають свою територіальну локалізацію.

Екологічні фактори передусім визначають рівень комфортності проживання населення на певній території. Дія цієї групи факторів проявляється через погіршення (поліпшення) умов проживання населення, наслідком чого є зростання рівня захворюваності, що відбивається на демографічній та соціально-економічній ситуації в регіоні.

Серед історико-географічних факторів, що впливають на регіональний розвиток та розвиток соціокультурної системи регіону слід виділити: історію заселення його території та механічний рух населення. Перший фактор вказує

на механізми регіонального освоєння і формування основних соціальних та культурних атрибутів регіону, другий визначає соціокультурну динаміку території. Зазначеними факторами визначається етнічний, конфесійний та соціальний склад населення. Такі якісні ознаки викристалізують систему цінностей та рід зайнятості мешканців регіону. Важливе значення має історія регіональної приналежності до тих чи інших політичних утворень, що неодмінно залишає відбиток на формуванні соціокультурних рис території.

Культурологічні та геополітичні фактори напряду корелюють з етнічною та конфесійною структурою населення регіону. Вони визначають ціннісні пріоритети представників різних суспільних груп, специфічні риси господарювання, державного устрою, форми власності, тощо. Когнітивні складові життєдіяльності населення часто є першопричиною соціокультурної унікальності регіону. Культурні особливості етносу тенденційно впливають на сталий розвиток території через спосіб суспільного мислення, ідеї, цінності. Втім, не будемо зводити етнічну культуру тільки до духовних її складових. Величезну роль в розвитку регіону відіграє сфера матеріальної культури, система господарювання, харчування, одяг, житло і т. д. На формування матеріальної культури, окрім духовних складових, впливали також природно-кліматичні умови, технічні інновації, культурні запозичення, а також світові цивілізаційні досягнення. [12] Більше того, не духовна культура визначає матеріальну, а навпаки.

Соціокультурний розвиток регіону залежить від таких соціальних факторів як: структура населення, структура зайнятості населення, рівень захворюваності та внутрішньорегіональної злочинності і т. п. Кожен з цих чинників є індикатором розвитку регіону. [5] Варто розуміти, що між усіма ними і соціокультурною системою території є двосторонній причинно-наслідковий зв'язок. Так само, як рівень культури впливає на соціальні параметри регіону – ті, в свою чергу, створюють умови для соціокультурного регіонального розвитку.

Що стосується демографічних чинників, то вони формують якісний склад населення (етнічний, конфесійний, соціальний) та визначають процеси його відтворення. Окремо серед цієї групи чинників слід виділити міграції (зовнішні та внутрішні), які формують етнічну та релігійну структуру регіону, впливають на перерозподіл міського та сільського населення, визначають стереотипи та моделі поведінки мешканців регіону і як наслідок здійснюють вплив на тенденції його розвитку.

Етнічно-релігійний фактор формування, функціонування і розвитку регіональної соціокультурної системи визначає закономірності розвитку регіону засобом мотивації суспільної поведінки населення, формування його ціннісних орієнтирів, політичних вподобань, укладу життя, тощо. Дія цих факторів актуалізується в умовах компактного проживання на невеликій території представників різних національних груп та релігійних громад. Зіткнення етнічних культур в межах етноконтактних зон та поліетнічних регіонів може становити загрозу збалансованому розвитку території, через загострення міжнаціональних конфліктів, міжрелігійних протистоянь і т. п.

Серед інших факторів впливу на збалансований розвиток соціально-культурної складової регіону можна виділити: глобалізацію та інформатизацію, управлінські механізми, науково-технічні та інноваційні фактори, психологічні чинники (когнітивні та ментальні) і т. д. [9]

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Впливи на соціокультурний розвиток території ведуть до гуманізації суспільного життя, модернізації духовних цінностей, співпраці та зближенню людей різної етнічної та релігійної приналежності. В умовах більш гармонійного, менш конфліктного міжнаціонального і міжконфесійного співіснування, посилюються позиції держави на шляху до її збалансованого розвитку. Вплив культури на економічні, політичні, соціальні процеси в суспільстві, визначає стратегічні пріоритети розвитку держави та її регіонів. Не варто недооцінювати значення соціально-культурних чинників для процесів розвитку країни. Легковажність в цьому плані може стати дестабілізуючим

фактором і спровокувати наростання міжрегіональних конфліктів. Ми можемо це спостерігати на прикладі протистояння, котре зараз відбувається на сході України. Наслідком соціокультурної незбалансованості може стати втрата територіальної цілісності держави.

Література:

1. Бабосов Е. М. Глобализация как предмет социологического анализа / Е. М. Бабосов // Социология. – 2000. - № 4. – С. 3-15.
2. Барна І. М. Етногеографічне дослідження регіону (на матеріалах Тернопільської області) / Ірина Миколаївна Барна // Автореферат на здобуття наукового ступеня кандидата географічних наук. – Львів. – 2005. – С. 4.
3. Гумилев Л. Н. Ритмы Евразии: Эпохи и цивилизации / Лев Николаевич Гумилев. – М.: АСТ МОСКВА. – 2005. – С. 7.
4. Джаман В. О., Костащук І. І. Національна структура населення етноконтактних зон: монографія / Василь Олексійович Джаман, Іван Іванович Костащук. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2009. – 288 с.
5. Джаман В. О., Заблотовська Н. В. Етнічна мапа буковинського прикордоння на зламі тисячоліть / Василь Олексійович Джаман, Наталія Василівна Заблотовська. – Чернівці: вид-во Прут, 2011. – 63 с.
6. Западнюк С. О. Суспільно-географічні фактори міграції населення / С. О. Западнюк // Український географічний журнал. – 2007., № 3. – С. 40-45.
7. Кафарський В. І., Савчук Б. П. Етнологія. Підручник / В. І. Кафарський, Б. П. Савчук. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 432 с.
8. Лісовський С. А. Суспільство і природа: Баланс інтересів на теренах України: монографія / Сергій Антонович Лісовський. – Житомир: вид-во Полісся, 2009. – 296 с.
9. Луман Н. Глобализация мирового общества: как следует понимать современное общество / Н. Луман // Социология на пороге XXI века. – М., 1999. – С. 137-145.
10. Маслова Н. М. Фактори формування, функціонування і розвитку територіальних соціокультурних систем / Н. М. Маслова // Геополитика и экогеодинамика регионов. – 2009. – Т. 5., вип. № 1. – С. 75-82.
11. Старик В., Халавка Т. Кодекс Толерантності: Нормативно-правові документи, що встановлюють права етнічних громад і регулюють діяльність національно-культурних товариств в Чернівецькій області / В. Старик, Т. Халавка. – Чернівці: Тов. АЛТ-НТД, 2010. – 143 с.
12. Тишков В. Рыночная экономика и этническая среда / В. Тишков // Общество и Экономика, 2005. - № 12.